

Adam Smith'in İktisadi Büyüme Düşüncesinden Bugüne Bakmak: Krizlerin Sürekliliği

Barış AYTEKİN

Kırklareli Üniversitesi, İİBF, Kırklareli.

Email: baytek02@gmail.com

ÖZET: Modern ekonomiler krizlerle çok yoğun bir şekilde karşılaşmaktadır. Bu krizler büyümenin sürekliliği için önemli bir engel oluşturmaktadır. İktisatın, ideolojik iktisat yönünün ağır bastığı günümüzde bu bakımdan Adam Smith'in düşüncelerinin ve özellikle onun büyümeye bakış açısının tekrar gözden geçirilmesi önemli olmaktadır. Smith'in büyüme düşüncesindeki karamsarlık noktası, özellikle teknolojik gelişmenin önemini çok fazla dikkate almamasından kaynaklanmaktadır. Bunun sonucunda yaptığı çözümleme -sanayi kapitalizminin de henüz gelişme çağına olduğu da düşünülürse- iktisadi büyümenin “durağanlığı”na yönelik olmaktadır. Günümüzde teknolojik gelişmeler büyümeye önemli bir katkı sağlamasına rağmen, özellikle finansal kapitalizmin öne çıkması, sermayenin üretime yönelik bir iktisadi faktör olma özelliğinin zayıflamasına neden olmuştur. Bunun sonucunda finansal kârlılık amacı doğrultusunda, iktisadi büyümeye katkısı az olan ve sürekli krizlere neden olan bir ekonomik yapıya dönüşmüştür. Sonuçta Smith'in yaşadığı dönemden çok farklı olsa da iktisadi büyüme krizlerle sürekli aşınmakta, büyümenin gerçekleştiği sektörler de yeniden şekillenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Adam Smith, İktisadi Büyüme, Kriz

JEL Kodu: B12; 011

Looking at Today's World from the Perspective of Adam Smith's Thoughts on Economic Growth: The Continuity of the Crises

ABSTRACT: Modern economies face crises very intensely. It is important that Adam Smith's thoughts, especially his perspective of growth, should be reviewed by considering that the fact that ideological aspects of the economics have strong influence in today's world. The pessimistic point of Smith's thoughts on growth is derived from the fact that he does not give necessary importance to the technological development. As a result, his solution depends on the “stability” of the economic growth –as the industrial capitalism was still in the development period-. Today, although the technological developments make important contributions to growth, especially the rise of financial capitalism has led to the weakening of the capital as an economic factor for production. As a result, in the line with the aim of financial profitability, it has been transformed into an economic structure which has little contribution to economic growth and causes constant crises. Although it is very different from the Smith's time, the economic growth constantly erodes with crises and the sectors of growth reshape.

Keywords: Information Technologies, Internet, Employment, Political Economy

JEL Code: B12; 011

1.Giriş

Adam Smith'in “kapitalizmin şafağında” doğan bir düşünür olarak nitelendirilmesi yaşadığı dönemin iktisadi tarihi göz önüne alınınca yanlış olmayacaktır. 18. yüzyılın başlarında dünyaya gelen Smith, üretim olanakları olarak tarımsal yapının ağırlıkta olduğu ve sanayi kapitalizminin yeni gelişmeye başladığı bir döneme ait olmaktadır.

Bu dönemde ticari faaliyetlerin de çok fazla gelişmediği ve dışa kapalı bir dış ticaret yapısı öne çıkmaktadır. Feodalist üretim ilişkilerinden kapitalist üretim ilişkilerine geçişin başladığı dönem olmakla birlikte, Fizyokratların görüşleri öne çıkmakta dış ekonomik ilişkilerde ise Merkantilist yaklaşım hâkim durumda bulunmaktadır (Gürak, 2006).

Torun'un da (2003:186) vurguladığı gibi Avrupa kıtasında bu gelişmeler aslında yavaş ta olsa Merkantilist dönemde ortaya çıkmaya başlamıştı. Batı Avrupa'da, Merkantilist dönemde ticaret, ulaşım, tarım, sanayi, metalürji, nüfus, kentleşme, mali ve teknoloji alanda kısaca toplumsal ve ekonomik yaşamın her alanında canlanma başlamıştı. Merkantilizmin sistem ve uygulama yönünden en iyi gelişme gösterdiği ülke ise İngiltere olarak göze çarpmaktadır. İngiliz Merkantilizm'ine "Ticari Merkantilizm" adının verilmesinin nedeni, İngiliz merkantilist düşünürlerin daha ziyade ticari fikirlere iltifat etmeleri, zenginliği dış ticaretinin gelişmesinde görmeleridir. İngilizler bilhassa "ticaret", "gemicilik", "kredi" ve "para" konularında önemli gelişme kaydetmişti.

Diğer yandan sanayileşme döneminin başlangıç yıllarındaki Avrupa'nın dünya ekonomisindeki yeri çok iyi bir konumda değildi. Bu dönemde kârlılık olanakları İngiltere'nin ticaret yoluyla zenginlik arayışına bağlı olurken, endüstriyel hareket tam olarak gelişmediği için büyüme ve sermaye birikimi çok hızlı değildi. Arrighi (2007:39), Smith'in Avrupa konusunda bakış açısındaki olumsuzluğu şu şekilde vurgulamaktadır: "Smith, ulusların zenginliğinin gelişmesinde Avrupa'nın geride kaldığını gören son büyük (Batılı) sosyal teorisyendi. 1776'da "Çin, Avrupa'nın herhangi bir kısmından çok daha zengin bir ülkedir," diye yazan Smith, bu karşılaştırmada herhangi bir değişiklik olacağını ummuyordu ve bu satırları daha sonraları "sanayi devrimi" diye adlandırılacak olan olgunun başlangıç döneminde yazdığının farkında değildi"

16-18. yüzyıllardaki ekonomik gelişmeler Adam Smith tarafından, büyük bir ülkede toprak işlemek ve toprağı geliştirmekten çok ticaret ve imalatla, kır endüstrisinden kent endüstrisi geliştirme çabalarına dayandırılmaktadır. Tarımın da amacı ticarettir. Kıtada devletler, savaş ve hastalıklar nedeniyle ekonomiyi içine düştüğü kaostan kurtarmak için, tarımı canlandırmaya çalışmış, endüstri ve ticareti teşvik etmiş, kolonyal yayılma yolları aramış, yönetsel sistemi güncelleştirmiş, vergi sistemlerini ıslah etmişlerdir (Heaton, 1995:216-218).

Bu ekonomik gelişmeler değerlendirildiğinde iktisadi büyüme düşüncesi de o dönemin gelişme şartlarının yapısına bağlı olarak oluştuğu anlaşılmaktadır. Bu açıdan Smith'in sermaye birikimi ile iktisadi büyüme analizinde, kâr amacı üzerinde etkili olan verimlilikteki değişimler öne çıkmaktadır. Verimliliği de ülkelerin coğrafi konumu, doğal kaynak arzı ve ülkenin kurumsal yapısını, işbölümü ve teknolojik gelişme süreci gibi faktörlere bağlı olarak incelediği görülmektedir (Atılğan ve Köksal, 2010:368).

Bu nedenle "büyüme iktisadi" olarak ta sayılabilecek olan klasik iktisat düşüncesinin ortaya çıkmasındaki tarihsel koşulların göz önüne alınması önemli olmaktadır. Çünkü iktisadi olaylara ilişkin yapılan analizlerin çoğunda özellikle bu okul her zaman referans olurken, birbirinden çok farklı düşüncelerin de çoğu zaman ortak referansı olmaktadır. Smith'in ergenlik yılları dünya'da ilk kez İngiltere'de bu denli bir iktisadi büyüme ve nüfus artışının yaşandığı bir ortamda geçmiştir. Bu durum Smith'in "Milletlerin Zenginliği" başlıklı bir sorunsalla uğraştığını anlamamızı da kolaylaştırmaktadır (Tezel, 1989 :187).

Ancak modern ekonomilerde gelişen teknoloji yanında sermaye/emek düzeyindeki yüksek orana rağmen büyümenin sürdürülebilirliği sorunu devam etmektedir. Özellikle gelişmiş ekonomilerde büyüme oranı düzeyi önemli ölçüde düşük kalmaktadır. Diğer yandan iktisadi büyümenin tek başına yeterli bir amaç olmayacağı diğer etkileriyle birlikte değerlendirilmesi vurgulanmalıdır.

Bu açıdan sermayenin özellikle kâr amacı doğrultusunda reel büyümeye katkı sağlayan özelliğini kaybedip, finansal sermayenin ağırlığının öne çıkması dikkat çekmektedir. Bu durum krizlerin de artması yanında bu krizler sonucunda iktisadi büyümenin sürdürülebilirliğini de olumsuz etkilemektedir. Diğer yandan ekonomiler de özellikle aktif fiyatlarda yaşanan değer sorunu sonucunda sanallaşmaktadır. Sanal fiyat sorununun ortaya çıkmasında finansal sermaye araçlarının önemli bir rolü bulunmaktadır.

Aktif varlıkların değer sorunundan söz ederken değer kavramına da değinmek gerekecektir. Değer kavramı ekonomideki en temel kavramlardan biri olmasına rağmen felsefi yanı ağır basan ve salt ekonomik terimlerle açıklanması güçlük çekilen bir kavramdır. Klasik iktisatçılar "değer" kavramını kullanım ve değişim değeri olarak ikiye ayırmıştır. Kullanım değeri faydadan kaynaklanmakta olup, bir insanın ihtiyacının karşılanması kullanım değerini belirleyen unsurdur. Değişim değeri ise kullanım değerinden bağımsız olarak başka bir malla değişim ölçüsünü veren bir kavram olmaktadır (Emiroğlu ve diğ, 2006:165).

Wallerstein tarafından da (1983: 78) vurguladığı gibi kapitalizm bu açıdan (piyasaların kâr amacıyla sorunsuz olarak işleyebileceği düşüncesine uygun olarak) Adam Smith'in insan için "doğal"

olduğunu ileri sürdüğü ama tarihsel olarak hiçbir zaman var olmayan duruma yaklaşılmaya başlaması nedeniyle bunalımdadır. “[İnsanlığın] değiş tokuşa, takasa ve bir şeyi alıp ötekini vermeye olan yatkınlığı”, el değmemiş alanlara ve bölgelere girmiştir ve metalaşmayı yaygınlaştırma yönündeki baskı göreliliği olarak denetimsizdir.”

Diğer yandan “değer” kavramının tam olarak ifade edilebilmesi özellikle finansal piyasalarda reel piyasalara göre çok daha fazla zorluk taşımaktadır. Mandelbrot’a göre (2005:274) finans piyasalarında “değer” sınırlı bir değere sahiptir. Aktif fiyatlarında yaşanan artışlar; belirli iletim kanalları vasıtasıyla ekonominin temel parametrelerini etkilemekte, fiyat mekanizmasının bozulmasına, ekonomik birimlerin yanlış kararlar almalarına ve reel aktivitenin volatilitésinin artmasına neden olabilmektedir.

Bunun sonucunda günümüz krizlerinde çoğu zaman finansal piyasalarda ortaya çıkan sorunlar dikkat çekmekte ve bu piyasalarda da dengesizlik sorunları çoğu zaman bir sanallaşmanın bir sonucu olmaktadır. Bunun yanında ekonomiler için önemli bir belirleyici olarak beklentiler konusu finansal piyasalarda olduğu gibi reel piyasalarda da önemli etkilere sahip olmaktadır.

Smith’in de içinde değerlendirildiği klasik iktisatçıların dönemin şartları düşünüldüğünde büyümenin sürekliliği konusunda sahip olduğu endişeli düşünce, bugün için de farklı bir boyutta tekrar ortaya çıkmaktadır. O döneme ait olan “sınırlı büyüme” yaklaşımı, büyük ölçüde bir üretim faktörü olarak sermaye/emek oranında önemli bir gelişme beklenmediğini göstermektedir. Bu açıdan günümüz modern ekonomisinde “kârın artırılması” sorunu ile farklı nedenlerden kaynaklansa da benzerlik taşıması dikkat çekmektedir.

2. Adam Smith’in İktisadi Büyüme Düşüncesinde Bir Üretim Darboğazı Olarak Krizin Gölgesi

Smith ve diğer klasik iktisatçıların yaşadıkları dönemdeki düşünceleri incelendiğinde büyümenin sürdürülebilirliği noktasındaki karamsar tutum, bir ölçüde Avrupa kıtasının dünya ekonomisi içinde 18. YY’ın başlarında çok güçlü bir ağırlığının olmaması ile açıklanabilir.

1700’li yılların başında kişi başına düşen GSYİH tahminleri dünyanın bütün bölgelerindeki kişi başına düşen gelirin birbirine çok benzediğini; ABD, Çin ve Hindistan arasında küçük farklılıkların bulunduğunu göstermektedir. 1700’den 1820’ye kadar, dünyada kişi başına düşen GSYİH’da neredeyse hiçbir değişiklik olmamıştır (Gürak, 2006:32).

Ayrıca Torun’un da (2003:187) ifade ettiği gibi “Endüstri Devrimi” başlangıç yıllarında, Batı’nın dünyaya ihraç edebilecek fazla malları yoktu. Çinliler zaten İngilizlerden daha ucuz ve daha kaliteli kumaşlar ürettiyordu. Diğer sömürgelerin ise satın alma güçleri yoktu. Buna karşılık, İngiliz elitler tarafından organize edilen köle ticareti, birçok kapının açılmasına sebep olmuştur.

Diğer yandan İngiltere ile birleşmeden sonra ortaya çıkan ticari canlanma öncesinde İskoçya’nın temel zenginlik kaynağı ise tarım iken sanayide ise kömür, çivi yapımı, tuz çıkartmak gibi görece basit dallarında gelişmeler bulunmaktadır. Kısacası İskoçya’nın sınai ve ticari gelişme düzeyi oldukça “ilkel” bir durumdadır (Eren, 2010:97).

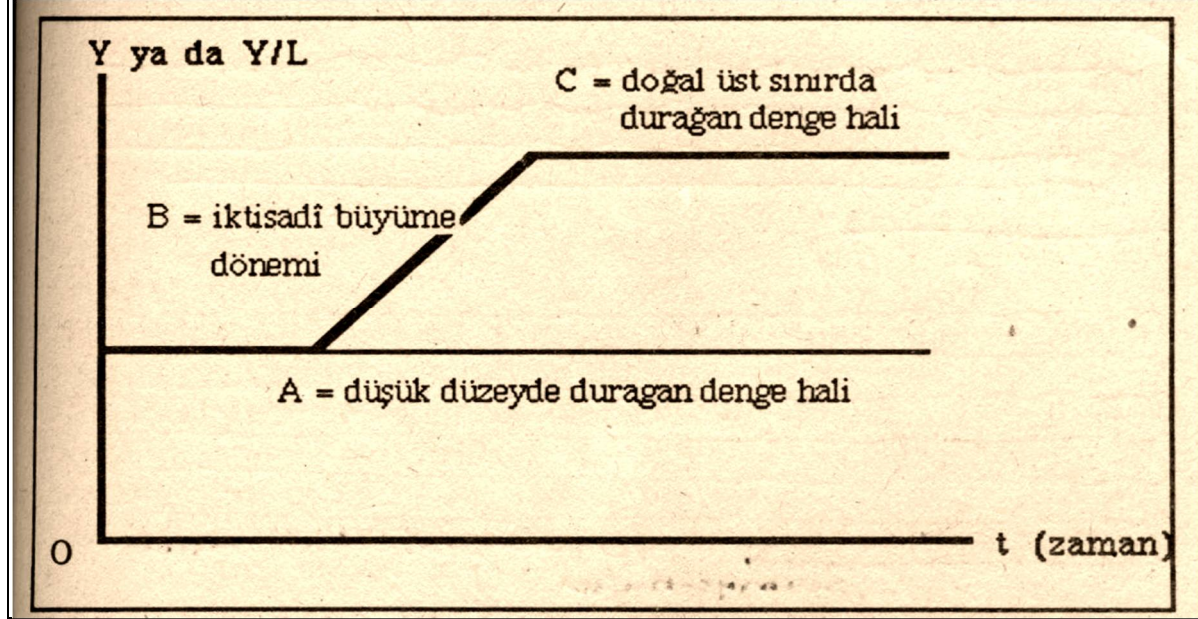
Smith’in analizinde iktisadi büyümenin sınırlılığı emeğin üretkenliği sorunuyla ilişkili olmaktadır. Ağırlıklı olarak tarım sektörünün öne çıktığı bir ekonomik yapıda doğal kaynakların sınırlı olması, emeğin verimsiz olması ve sermaye birikimi yetersizliği sorunu, bu açıdan üretim olanaklarının kısıtlı olmasına neden olacaktır. Bu açıdan üretim kısır döngüsünün aşılabilmesi bir anlamda kriz vurgusu olmaktadır. Bu kriz vurgusu bir açıdan kültürel ve/veya kurumsal nedenlerle ekonomik altyapının değişime direnmesi olarak da düşünülebilir.

Tezel (1989) de Smith’in “iktisadi büyümenin doğal bir üst sınırı olduğu” düşüncesini vurgulamaktadır. Yani büyüme uzun dönemde sınırlıdır. Smith her ne kadar bilgi-teknoloji ilerlemelerinin iktisadi imkânlar sınırını hep genişleteceğini düşündüğünü ima eden bir söyleşi sergilerse de fizyokratların zihinsel çerçevesinin tamamen dışına çıkamadığı da bir gerçektir. Çünkü arazi varlığı ve iklim koşullarının sınırladığı tarım sektörünün baskın olduğu bir dönemde yaşamış olması Smith’te bu düşüncenin hâkim olmasına yol açmıştır. Smith’in bu konudaki düşüncesi üç ayrı senaryo biçiminde ifade edilebilir (Grafik 1).

Grafik 1’den de görüldüğü gibi A senaryosu Smith’in Çin örneğinde olduğu gibi bir ülke ekonomisinin kültürel, kurumsal nedenlerle bir düşük düzey durağan denge tuzağı içinde kaldığı durumu göstermektedir. B senaryosu doğal özgürlük ortamının sağlanması nedeniyle bir ülke ekonomisinin zenginleşme sürecinden geçmesidir. C senaryosu ise zenginleşmenin doğal sınırlara

ulaşan olgun bir ekonominin bu doğal üst sınırdaki durağan dengeye takılıp kalması halidir (Tezel,1989:183).

Grafik 1. Smith'in Büyüme Düşüncesinde Doğal Sınırlılık

Kaynak: Tezel, 1989.

Tezel'in analizi büyüme konusunda önemli unsurlar olarak kültürel, kurumsal nedenlerle özgürlük ortamının önemine vurgu yapmaktadır. Sermaye birikimi ve teknolojik gelişmelerin büyüme üzerindeki rolünün ise Smith'in büyüme düşüncesinde örtük olarak yer aldığı açıklanmaktadır. Smith'in büyümeyi incelerken "işbölümü" olgusuna önem verirken sermaye birikimi ve teknolojik gelişmelerin çok fazla öne çıkarması bir eksiklik olarak görülebilecektir.

Örneğin Gürak'ın da (2006:72) vurguladığı gibi Smith, 1780'lerde tekstil sanayini kasıp kavuran teknolojik gelişmelerden (Jenny çıkırığı, Compton tezgahı, Arkwright'ın suyla işleyen dokuma tezgahı vb.) kitabının kendi zamanındaki en son 1784 baskısında bile söz etmez. Smith'e göre, teknolojik yenilikler işbölümü sonucu ortaya çıkmakta ve büyümeyi pekiştirmektedir. Dolayısıyla büyümede teknolojik yenilik "ikinci" sıraya yerleşirken işbölümü "birinci" sırayı almaktadır. Üretimde verimlilik artışına neden olan tüm makineler işbölümü sonucu icatlar durumundadırlar.

3. Smith'in Karamsar İktisadi Büyüme Düşüncesinden Bugüne Bakmak: Üretim-Kriz İlişisini Yeniden Yorumlamak

Smith'in kapitalizminin henüz başlangıç dönemindeki düşüncelerini içeren karamsar "sınırlı büyüme" yaklaşımı, günümüzde özellikle reel sektörde "kârların sınırlılığı" sorunu ile aynı olmasa da sonuçta büyümenin sürdürülebilirliği açısından ortak bir karamsar düşünceye sahip olmaktadır. Buradaki tartışma aslında, kapitalizmin yaşayabilmesi ve kendini yeniden üretebilmesi açısından büyüme ve kârların sürdürülebilmesi sorunu olmaktadır. Bu nedenle modern ekonomilerin üretim (büyüme) sorunu açısından "kriz ekonomisi"ne yakınlığı üretim faktörlerinin fonksiyonunun politik iktisat açısından yeniden ele alınması yanında sektörel yapının ve piyasaların dönüşüm sürecinin etkilerinin de önemli rolü bulunmaktadır.

3.1. Üretim Faktörlerinin Yeni Fonksiyonu ve Büyüme İlişkisi

Üretim faktörleri, Smith'in yaşadığı dönemle karşılaştırıldığında günümüzde üretim sürecine etkisi açısından önemli derecede farklılaşmıştır. Smith'te üretken emek olarak ifade edilen sermayenin ekonomik büyüme açısından önemi günümüzde kriz tartışmalarının da odağında yer almaktadır. Smith açısından iktisadi büyümeyi etkileyen faktör ekonomideki üretken emeğin, üretken olmayan emeğe olan oranı olmaktadır. Toplam işgücü içinde kullanılan üretken emek miktarı arttıkça toplam üretim dolayısıyla iktisadi büyüme de artacaktır. Analizde üretken emek aslında sermayeyi üretmekte ve arttırmaktadır. Bu nedenle mevcut sermaye üretken emeğin kullanımına verildikçe, sermaye birikimi daha da hızlanmaktadır. Daha fazla sermaye birikimi ise daha çok işçinin çalıştırılmasını

gerektirecektir. İşçi başına sermaye gerekliliği işbölümü geliştikçe artacaktır (Atılgan ve Köksal, 2010:370).

Bu yoruma göre bir üretim faktörü olarak “sermaye” Smith açısından işbölümü ve emeğin etkinliği olarak vurgulanmaktadır. Klasik iktisatçıların üretim fonksiyonunda bir tek üretim faktörünün yer alması ve bunun da emek olması bu yorumun kendi içinde tutarlılığını sağlamaktadır. Sermaye faktörü modern ekonomilerde “emek”ten bağımsız bir üretim faktörü olarak değerlendirilmesine rağmen, zaman içinde amaç fonksiyonu da sürekli değişmektedir.

Bu anlamda üretim araçlarını vurgulayan reel sermayenin önemi azalmakta ve finansal sermaye öne çıkmaktadır. Finansal sermayenin öne çıktığı spekülasyon faaliyetleri ise kârlılık arayışının önemli bir amacı olmaktadır. Üretim faktörü olarak sermaye modern ekonomilerde, bu nedenle finansal sermayenin egemenliği altına girmiş olmaktadır.

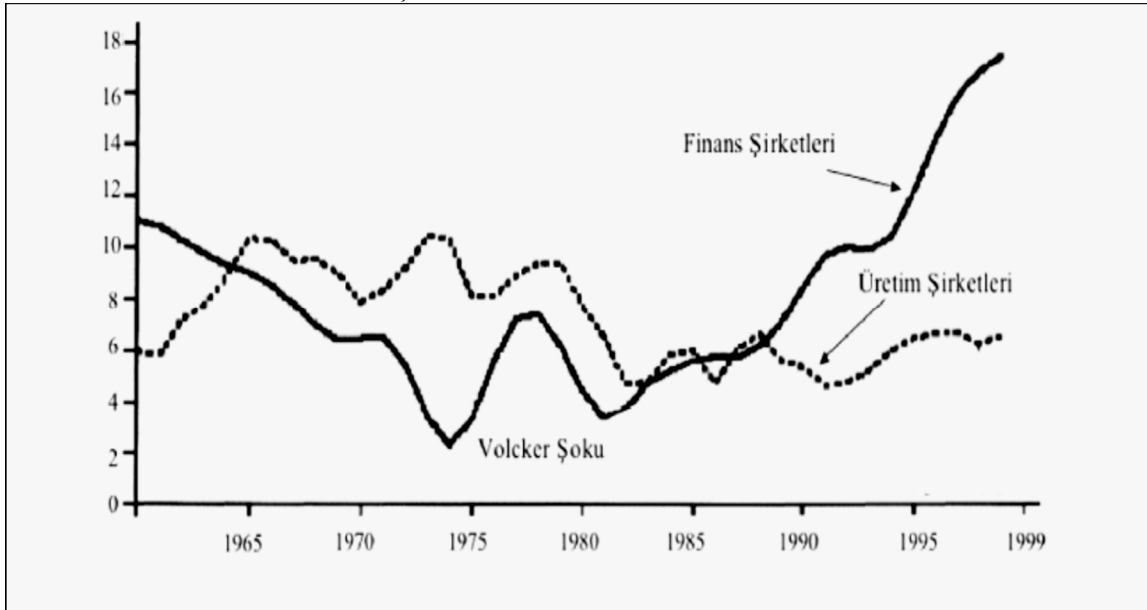
Özellikle Husson’un da (2008) vurguladığı gibi spekülasyon faaliyetlerinde yola çıkış noktası, azami kârlılık arayışında önemli miktardaki bir “serbest” sermayeler kitlesinin mevcut olmasıdır. Bu serbest sermaye kitlesinin oluşmasında ve hareket bağımsızlığında özellikle para, maliye ve ücret politikaları önemli bir rol oynamaktadır. Husson (2008) bu serbest sermaye kitlesinin önemini şu şekilde vurgulamaktadır: “.....Dönemsel olarak, bu sermayeler yeni bir damar [kâr kaynağı] keşfederler ve kendini-gerçekleştiren kehanetlerden beslenen delicesine bir coşku başlatırlar. En fazla getiri sağlayacak gibi görünen varlığın başına üşüşerek bu varlığın fiyatı yükseltilir. Bu serbest sermayelerin sürekli oluşmasında ilk kaynak, bizzat kendisi de ikili bir hareketin – bir taraftan ücretlerin genelleşmiş gerilemesiyle diğer taraftan kâr oranının düzeliş eski haline gelmesine karşın birikim oranının durgun seyri hatta gerilemesinin – sonucu olan biriktirilmemiş kârın eğilimsel artışıdır.”

Kapitalizm kendinden önceki toplumsal sistemlerden böylece önemli bir farklılık içermektedir. Kapitalizm, kendini yenileyen yapısı içinde “kriz” - “krizden çıkış” - “büyüme” - “tekrar kriz” şeklinde ortaya çıkan bir gelişme içermektedir. Kriz nedeni, kâr oranlarının düşmesi iken krizden çıkış ise kâr oranlarının yükselmesi ile mümkün olmaktadır. Krizden çıkış pazarın büyümesi yoluyla ya da verimlilik artışı yoluyla kârların artırılması ile sağlanmaktadır (Gülsoy, 2006: 239).

Günümüzün krizi de bu nedenler üzerinden tartışılmaktadır. Örneğin ABD’nin 20. Yüzyılın son yarısındaki üretim ve finans şirketlerinin kâr oranlarının incelenmesi bu düşüncenin doğruluğunu ortaya koyacaktır. Üretim sürecinde kalarak yeterli kâr elde edemeyen finans sermayesinin yeni kâr olanaklarına kavuşabilmesi neoliberal politikaların da yolunu açmıştır.

Bu politikaların etkisiyle üretim sektörünün kârlılığı ile finans sektörünün kârlılığı birbirinden önemli derece ayrılmıştır. Grafik 2 özellikle 1980’lerden sonra ABD’de üretim ve finans sektöründe ortaya çıkan ayrışmayı açıklamaktadır.

Grafik 2: Üretim ve Finans Şirketlerinin Kâr Oranları ABD : 1960-1999

Kaynak: Mohun'dan aktaran Tonak (2009)

Krizin, kapitalizmin yapısal krizi olarak açıklanmasının nedeni de reel sektörde dönemsel olarak ortaya çıkan bu kâr sıkışması olmaktadır. Kâr oranları gelişmiş ülkelerde 1960'lı yılların ortalarından itibaren azalmaya başlamış ve bu azalma eğilimi 1980'li yıllarda tersine dönmüştür. Kâr oranlarının düşme eğilimini engellemek amacıyla ayrıca küreselleşme yoluyla yarıkapitalist, kapitalizm dışı ya da kapitalizm öncesi alanların küresel piyasa ekonomisiyle hızla bütünleştirilmesi amaçlanmıştır. Çin özellikle bu amaçla kapitalizm dışı alanların en önemli örneğini teşkil etmiştir. Çok uluslu şirketlerin önemli bir bölümü düşen kârlarını Çin'in sonsuz gibi gözükken ucuz emek maliyetleri ile yükseltmeye çalışmıştır. Ancak durgunluktan bu kaçış yolu Çin'deki üretken kapasiteyi olağanüstü artırarak fiyatlar ve kârlar üzerinde tersine bir etki yapmıştır (Sönmez, 2009: 25).

Diğer yandan Smith'in sınırlı büyüme yaklaşımında önemli bir unsur doğal kaynakların yetersizliği sorunu olmaktadır. Günümüzde doğal kaynaklar ekonomik büyüme açısından özellikle enerji ekonomisi vurgulanmasıyla önem kazanmıştır. Spekülatif faaliyetler açısından önemli olan enerji piyasası, ekonomik büyüme açısından özellikle enerji kaynakları kısıtlı olan az gelişmiş ekonomiler için darboğaz oluşturmaktadır. Bunun petrol fiyatlarında ortaya çıkan hızlı değişimler krizlerin nedeni de olabilmektedir.

Smith'in düşüncesinde ise kısıtlı olan kaynak sorunu, doğal kaynaklar açısından da dikkat çekmektedir. Yetersiz doğal kaynak arzı sonucunda azalan verimler kanunu etkili olmaktadır. Bu durum Ricardo'nun da iktisadi analizinde önemli yer tutan toprağın verimliliği-ücret ilişkisi açısından önemli olmaktadır.

Bunun yanında günümüz büyüme tartışmalarında nüfus, emek arzı ve bunla ilgili olarak reel ücretlerin etkisi öne çıkmaktadır. Smith hem kısa hem uzun dönemde emek arzını reel ücretlerle ilişkilendirir. Ücret karşılığı çalışanların aile kurup çocuk sahibi olmaları için asgari bir reel ücret gerekecektir. Bu düzeyin üstünde bir reel ücretin olması durumunda nüfus artış oranının yüksek olmasına yol açacak, bu düzeyin altındaki bir reel ücret düzeyinde ise nüfus azalacaktır (Tezel 1989:188).

3.2. Sektörel Yapının Dönüşümü ve Krizlere Etkisi

Büyüme sürecinde ekonomik faaliyetlerin tarım, ticaret ve sınai alanlara göre dağılımı da öne çıkmaktadır. Çünkü Smith işbölümü ve dolayısıyla artan getirinin sınai kesimde ortaya çıkmasını önemsemektedir. Smith imalat sanayi üretimindeki önemli artışın, uluslararası ticaretin artmasının katkısıyla, işbölümü ve uzmanlaşma sonucunda endüstriyel verimlilik artışının farkındaydılar. Tarımsal üretim dışındaki alanların önemi bunun sonucunda ortaya çıkmıştır. Milli gelirden sanayi ve hizmetlerin payının artırma yönünde çaba harcayan günümüz gelişen ekonomileri de benzer bir yönelim içinde olmaktadır.

Smith'in büyüme düşüncesindeki karamsarlık, aslında üretim faktörü olarak sermayenin ortaya çıkış biçimi ve gelişim süreci hakkında yapılan bir tartışmaya dayanmaktadır. Bu açıdan "sermaye"nin bir çeşit üretken emek olarak değerlendirilmesinin bir sonucu olarak düşünülebilir. Büyük ölçüde işbölümü ve bunun emek verimliliğinde yol açtığı olumlu sonuç, sermayenin yerini tutmaktadır.

Smith'in üretim fonksiyonunda yer almayan sermaye günümüzde farklı bir üretim faktörü olarak değerlendirilse de, sermayenin üretime etkisi açısından Smith'in düşüncesindeki muğlaklık devam etmektedir. Bunun önemli nedeni bu üretim faktörünün finansal-reel sermaye ayrımında ele alındığında, günümüzde birincisinin öne çıkması ve krizlerle yakın ilişkiye sahip olmasıdır. Bu açıdan "spekülatif sermaye" veya "sıcak para" tanımlamaları çoğu zaman verimsiz olan bu sermaye için vurgulanabilir.

Günümüzde iktisadi büyüme konusu bu nedenle kârların sürekliliğinin bir fonksiyonu durumuna dönüşmesi, reel üretim boyutunun zayıflamasına neden olmakta ve çoğu zaman öne çıkan bazı sektörlerin gelişme olanaklarına bağlı olmaktadır. Bu açıdan bu durum sanayisizleşme sorunu olarak da vurgulanabilir. Gelişmiş ekonomiler 1980'li yıllardan sonra özellikle hizmetler sektörünün öncülüğünde büyüme olanaklarına sahipken, sanayi sektörünün üretim payında ise bir azalma dikkat çekmektedir. Hizmetler sektörü ise çoğu zaman bankalar, bilgi işlem teknolojilerine bağımlı sektörler olarak öne çıkmaktadır.

Bu açıdan günümüzün finansal araçları, gerçek değerlerinden bir kopmayı vurgulamak anlamında sanal ekonomi olarak nitelendirilebilecek bir üretim alanının unsuru olmaktadır. Dolayısıyla onların kotaları teorik olarak sonsuz oranlar içinde değişebilir. Gerçekte, fiyatı saptayan

satıcı değil, alıcıdır. Alıcının doğal eğilimi yüksek fiyata satın almaktır çünkü alıcısı olduğu hissenin rayicinin yükseldiğini göremezse iktisap eden olarak davranmaz. Böylece borsa, yapı olarak, mali bir balonu oluşturma riski içerir ve sonuç olarak da toplam senet değerinin sonradan çökme riski görülür (Greau, 1989).

Diğer yandan “Neo-Klasik büyüme Teorisi” üretim fonksiyonunda özellikle sermaye birikimi ekonomik büyümenin temel kaynağı olarak görülmesine rağmen sermaye yatırımları arttıkça “azalan verimler kanunu” nun geçerli olacağı ifade edilerek, uzun dönemde istikrarlı bir ekonomik büyümenin sağlanamayacağı belirlenmektedir. Başka bir ifade ile, sermaye kullanımı arttıkça, diğer üretim faktörleri ile arasındaki optimum bileşim oranı bir noktadan sonra bozularak, marjinal verimliliği düşmektedir. Sürekli büyüme, ancak teknolojik ilerlemeler sonucu yeni bir üretim sürecine geçilince sağlanabilmektedir. Öte yandan, modelde teknolojiye ilişkin tanımlama ve açıklamaların yapılmayıp, bu unsurun dışsal bir faktör olarak ele alınması teoriyi oldukça yetersiz kılmaktadır.

Bu sebeple sermaye sadece fiziki sermaye olarak düşünüldüğünde ülkeler arasındaki gelir farklılıkları sadece sermaye farklılıkları ile açıklanamamaktadır. Bu sonuçtan dolayı sermayenin tanımında fiziki sermayenin yanına beşeri sermaye de önemli olmaktadır. Beşeri sermayenin öne çıkması da Smith’in işbölümü sonucunda ortaya çıkan işgücünün verimlilik artışı düşüncesiyle bu açıdan örtüşmektedir.

Diğer yandan günümüzün bilgi temelli büyüme anlayışında az gelişmiş ülkelerle gelişmiş ülkeler arasında tam yakınlaşma hipotezi de reddedilmektedir. Gelişmiş ülkelerle gelişmekte olan ülkeler arasındaki farkın kapanması söz konusu olmayacaktır. Çünkü beşeri sermayenin yol açtığı pozitif dışsallıklar farkın kapanmasını engellemektedir. Yani, bilginin üretim sürecinde kullanılmasında uzun dönemde “azalan verimler” yerine “artan verimler” söz konusu olmaktadır.

3.3. Piyasaların Karmaşıklıklaşması

Kapitalizmin krizi açısından, denetimsizlik yapısı ile ekonominin toplumdaki kopmasına neden olan karmaşık piyasa düzeni önemli bir aktör olarak öne çıkmaktadır. Üretim, dış ticaret, istihdam vb makroekonomik değişkenler büyük ölçüde finansal yapıya bağımlı duruma dönüşmüştür. Diğer yandan son yüzyıllarda dünya ölçeğinde büyük refah farklılıkları ve sosyoekonomik gelişme açısından uçurumlar ortaya çıkmıştır. Bu noktada piyasa sisteminin Smith’in yaşadığı döneme göre önemli ölçüde değiştiği ve Smith’in işbölümü olarak vurguladığı gelişme arayışının, piyasaların karmaşıklıklaşarak büyük ölçüde denetimsiz bir yapıya dönüştüğü dikkat çekmektedir.

Polanyi’nin de (1944:19-20) vurguladığı gibi piyasalar her dönemde, her toplumda var olmasına rağmen piyasa sisteminin varlığı daha farklı bir şeydir ve ekonomik faaliyetin tamamının toplum kontrolünden kurtulup kendi kurallarına göre işleyen piyasalarca yönlendirildiği bir sistemdir. Bu sistem toplumsal yapıyı parçalamadan uzun süre var olamaz. Çünkü ekonomik faaliyetin tamamının değişim ilkesi doğrultusunda piyasa tarafından yönlendirilmesi demek ekonominin önce toplumdaki kopmasına sonra da ona egemen olmasına yol açmaktadır.

Denetimsiz bu piyasaların kriz üretmesi ise kaçınılmaz olmaktadır. Ekonominin toplumdaki kopması ise finansal sermayenin yönetiminde kullanılan çok sayıda finansal araçların, makroekonomik değişkenleri önemli derecede etkileme gücüne sahip olması süreciyle ortaya çıkmaktadır. Bu araçlar birçok sorunun kaynağı olmaktadır. Bilgi asimetrisi sorunu, gerçek değeri yansıtma sorunu vb. bu açıdan öne çıkmaktadır.

Bu soruna çözüm olarak Arslan’ın da (2010) vurguladığı gibi ekonomide finansal piyasaları daha sınırlı ancak daha üretken ve daha az tehlikeli bir rolü oynamaya zorlayabilmek için, uygun durumlarda kamulaştırmaya başvurmanın yanında, tüm ülke piyasaları için geçerli olacak şekilde agresif finansal düzenlemelerin bir bileşimine gereksinim vardır. Yeni düzenleyici sistemin amaçları da, reel ekonominin etkin bir biçimde işlenmesini sağlayacak temel üretken hizmetlerin yerine getirilmesini ve bugünkü kriz yol açan alışılmamış ve oldukça kaldırılabilir faaliyetlerinin ortadan kaldırılmasını sağlayacak daha küçük bir finansal sistemin yaratılması olmalıdır.

Son küresel krizde de 2000 yılından 2006 yılının sonlarına kadar finansal piyasadaki likidite sürekli yükselmiştir. Kriz öncesindeki bollaşan bu likiditenin kârlı operasyonlara dönüştürülmesi banka sisteminin karşılaştığı en önemli sorunlardan birisi olmuştur. Bu operasyonların başında konut kredileri gelmektedir. Bankalar herhangi bir işi geliri veya varlığı olmayan kişilere bile kredi vermeye başlamışlar ve kamuoyunda NINJA (No income, no job, no asset) kredileri olarak

bilenen bu uygulamalar varlık fiyatlarının -özellikle konut fiyatlarının- çok hızlı bir şekilde artmasına yol açmıştır (Alantar, 2009).

Krizin temel nedeni olarak görülecek küresel likidite fazlasının yetersiz finansal düzenlemelerin olduğu bir ortamda varlık fiyatlarında oluşturduğu balonlar spekülasyon faaliyetlerinin artmasına yol açarken, tüketiciler de klasik iktisadın 'rasyonel insanı' olmadıklarını davranışlarıyla göstermişlerdir.

Yeldan (2008) ise son yaşanan küresel krizini değerlendirirken küresel iktisat politikalarında yalnızca reel piyasalardaki fiyat sorununa odaklanılmasının bu krizde önemli bir payı olduğunu ifade etmektedir. Çünkü "döviz ve diğer menkul kıymet piyasalarında istikrar sağlamadan, sadece fiyat istikrarını sağlamış olmanın makro ekonomik istikrarı sağlamaya yetmeyeceği" günümüzde özellikle önemlidir. Sonuçta küresel krizin ana unsurları ürün piyasalarındaki enflasyonist baskılardan değil, finansal varlıkların değerlerindeki şişkinlik ve istikrarsızlıktan kaynaklanmaktadır.

Smith'in yapıtında "kusursuz özgürlük" biçiminde tanımlanan aşama, sonradan serbest rekabet kapitalizmi olarak adlandırılmıştır. Smith'in bu noktada geliştirdiği tarihsel evrim kuramıyla Marksist tarih anlayışı arasında görünüşte bazı benzerlikler bulunmakla birlikte, gelişmenin motorunu Marx'ın son kertede sınıflar arasındaki mücadeleye, Smith'in ise "insan doğasına" dayandırması iki yaklaşım arasındaki çok önemli farkı oluşturmaktadır (Berber, 2006:192).

Ancak Smith'in gelişmenin kaynağı olarak gördüğü "insan doğası" günümüzün reel ekonomiden kopan ve sanallaşan finansal kapitalizm açısından yıkıcı bir rol üstlenmektedir. Burada "doğal" olarak nitelendirilen yıkıcı rol, kendi çıkarını en önemli amaç olarak gören "homoekonomik" insanın modern ekonominin çoğu zaman "krizlere" dönüşen yüzü olmaktadır.

4.Sonuç

Adam Smith'in yaşadığı dönemde -kapitalizmin henüz gelişme aşaması- iktisadi büyümenin sürdürülebilirliği açısından bazı olumsuz düşünceler sahip olduğu görülmektedir. Bu durumun nedeni diğer klasik iktisatçılar gibi üretim fonksiyonlarının bir tek üretim faktörünü (emek) içermesi ve bir üretim faktörü olarak "sermaye"nin analiz dışında bırakılmasıdır. Bunun sonucunda sınırlı kaynaklar (çoğu zaman toprak) ve/veya sermaye üretim faktörünün yerini tutan verimli emeğin sınırlarının belli olması iktisadi büyümenin sürdürülebilirliğini de olumsuz etkileyecektir. Bu açıdan Smithyen ekonomide krizler bir üretim darboğazı olarak ifade edilebilir. Bu sorunun aşılabilmesi işbölümü sonucunda emek verimliliğini yükseltme olanaklarına bağlı olmaktadır.

Diğer yandan modern ekonomiler Smith'in yaşadığı yüzyıldan oldukça farklılaşmış olmasına rağmen, iktisadi büyüme konusunda kapitalizmin ilk dönemlerinde ortaya çıkan olumsuz durumu farklı bir şekilde yaşamaktadır. Smith'in analizine dâhil etmediği bir üretim faktörü olarak "sermaye", modern ekonomilerde emeğin verimliliğini etkileyen teknolojiyle birlikte iktisadi büyümenin itici gücü olmaktadır. Ancak sermaye üretim faktörü de, sanayi kapitalizminin dönüşümü ile birlikte ağırlıklı olarak finansal sermaye formunda öne çıkması; krizlerin artması, sektörel yapının dönüşümü, reel sektörün toplam üretimden payının azalması vb sonuçlara neden olarak iktisadi büyümenin sürdürülebilirliğini olumsuz etkilemektedir.

Sürdürülebilirlik sorunu bu açıdan sadece toplam üretimin niceliksel olarak büyüklüğüyle ilgili olmamakta, niteliksel olarak biri büyüme sorunu (krizi) sorunu da açığa çıkmaktadır. Finansal sermayenin ağırlığı altında ekonomilerin sanallaşması sorunu başlı başına bir problem olmaktadır. Krizlerin önemli bir nedeni olarak fiyat balonları fiyat-üretim ilişkisi açısından bir sorun olmakta ve piyasalar, arz ve talebin "görünmez eli"nin bir tarafa itilerek karmaşık ve bir ölçüde dengesiz bir üretim-piyasa yapısını vurgulamaktadır.

Bu açıdan Smith'in yaşadığı dönemde iktisadi büyüme konusundaki karamsar düşüncesinin oluşmasına neden olan kaynak yetersizliği sorunu modern ekonomiler için üretimin verimsiz (hastalık yapıcı) faktörlere bağlanması sorununa dönüşmektedir.

Kaynaklar

Alantar, D. (2009). Küresel Finansal Kriz: Nedenleri ve Sonuçları Üzerine Bir Değerlendirme. http://www.finanskulup.org.tr/assets/maliyefinans/81/Dogan_Alantar_Kuresel_Finansal_Kriz_Nedenleri_Sonuclari_MFY81.pdf, (et: 25.12.2016).

Arslan, M. (2010), "Küresel Keynesçilik ve Küresel Ekonomik Kriz" Ege Akademik Bakış Dergisi, 10(4), 1231-1244.

- Atılğan, E ve Köksal, M. (2010). Politik İktisat ve Adam Smith, Ed: Hakan Kapucu, Murat Aydın ve diğ, Yön Yayınları
- Arrighi,G. (2009), Adam Smith Pekin’de, 21 YY’ın Soykütüğü, çev:İbrahim Yıldız, İstanbul:Yordam Kitap
- Berber, M. (2006). İktisadi Büyüme ve Kalkınma, Derya Kitabevi, Trabzon
- Denktaş, E. (2009) Aktif Fiyatları, Köpükler ve Optimal Para Politikası Tepkisi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kadir Has Üniversitesi Erişim: www.yok.gov.tr (15.05.2015)
- Emiroğlu K, Danişoğlu B, Berberoğlu B. (2006) Ekonomi Sözlüğü Haz: Bilim ve Sanat Yay Ankara
- Eren, A. (2010), Politik İktisat ve Adam Smith, Ed: Hakan Kapucu, Murat Aydın ve diğerleri Yön Yayınları
- Greau, J L (2007). Kapitalizmin Geleceği, çev: Işık Ergüden Dost Kitabevi, Ankara
- Gülsoy, B. (2006). Küreselleşme Bir Varoluş Çözümlemesi, Ekin Kitabevi, 2006
- Gürak, H. (2006), Ekonomik Büyüme ve Küresel Ekonomi, Ekin Yayınları, 1.B., Bursa
- Heaton, H. (2005). Avrupa İktisat Tarihi, çev: M.Ali Kılıçbay, Osman Aydoğuş, Paragraf Yayınları, Ankara
- Husson M. (2008), “Le capitalisme toxique”, çev: Osman Binatlı Erişim:hussonet.free.fr/toxicap.pdf
- Mandelbrot,B (2005), Finans Piyasalarında Saklı Düzen, Güncel Yayıncılık
- Mugan, Ş (2010). Gerçeğe Uygun Değer ve Kriz: Tartışmalı İlişki, ODTÜ Yayınları Working Paper No. 2010-01
- Polanyi, K. (1944), Büyük Dönüşüm, İletişim Yayınları, 6.Baskı, İstanbul.
- Sönmez, M. (2009). 100 Soruda Küresel Kriz ve Türkiye, İstanbul: Alan Yayını.
- Tonak, A. (2009), “Krizi Anlarken” Çalışma ve Toplum Dergisi, (2009:1), 29-44.
- Wallerstein,I. (1983). Tarihsel Kapitalizm, Metis Yayınları,İstanbul
- Tezel, Y. (1989). İktisadi Büyüme, Ankara
- Torun,İshak (2003). Endüstri Toplumu’nun Oluşmasında Etkili Olan İktisadi ve Sina-İ Faktörler, C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 4(1), 181-195.
- Yeldan E. (2008). “Kapitalizmin Yeniden Finansallaşması ve 2007 Krizi, Türkiye Ekonomi Kurumu, Bunalım Çalıştayı, 2008/6.